

Kingos Salmebog

En studie over dens forhistorie

Af Erik Norman Svendsen

Enevældens indførelse i Danmark 1660 skabte grundlag for en omfattende fornyelse af gudstjenestelivet, idet enevældens uniformitetskrav også udstraktes til at gælde kirken. Uniformitetskravet, der fik sit første markante udtryk i Kong Christian Vs Danske Lov 1683[1], blev indledningen til en speciel kirkelovgivning, der resulterede i Danmarks og Norges Kirke-Ritual 1685[2], Forordnet Alter-Bog udi Danmark og Norge 1688[3], Dend Forordnede Ny Kirke-Psalmebog 1699[4], og Gradualen 1699[5].

Hans Thomissøns salmebog fra 1569[6] var stadig Danmarks og

[1] 15. april. Udgivet på grundlag af V. A. Sechers tekstudgave. Ved Stig Juul. 1949.

[2] Kommissionen til udarbejdelse af ritualet nedsattes i 1682. Den bestod af biskopperne Bagger og Kingo, hofpræsten Hans Leth og sognepræsten ved Vor Frue Kirke i København Henrik Bornemann (1693 efterfulgte han Bagger på bispestolen). Ritualbogen udkom 1685 og indførtes i kirkerne 1. pinsedag 1686. Ritualet var udarbejdet med henblik på den nye autoriserede kirkesalmebog, som Kingo var i færd med at udarbejde.

[3] For alterbogens udarbejdelse stod biskop Bagger, som underskrev bogens forteale den 18. februar 1688.

[4] Populært kaldet Kingos salmebog, selvom den var udarbejdet af en kongelig kommission. Kingo forestod dog selve trykningen og udgivelsen og havde skrevet 85 af bogens 297 salmer. Hans forteale er dateret 15. april 1699 på kongens fødselsdag og på tiårsdagen for dateringen af Vinterpartens forteale.

[5] Gradualen eller En ny almindelig Kirke-Salmebog under behørig Noder og Melodier. Fortalen er skrevet af Kingo og dateret pinseaften 1699 til ære for Hans Thomissøn, der pinseaften 1561 udnævntes til sognepræst ved Vor Frue Kirke i København. Også Cassube daterer sine salmebogsforteale pinseaften. Med udgivelsen af Gradualen var omsider Niels Jespersens Graduale fra 1573 endegyldigt afløst.

[6] Hans Thomissøn, 1532–1573. 1557 kaldtes han af biskop Hans Tavsens til rektor i Ribe, hvor han fik til opgave at lede korsangen i domkirken. 1561 kom han til København og afsluttede her i 1569 sit salmebogsarbejde, der indeholder 268 salmer med tilhørende nodeapparat.

Norges officielle salmebog, da Christian V den 27. marts 1683[7] overdrog biskop Thomas Kingo[8] at sammenskrive og indrette en ny kirkesalmebog fælles for begge riger. Det siger sig selv, at behovet for en ny autoriseret salmebog forlængst var vakt. Der var – ikke mindst efter Trediveårskrigen – opstået en helt ny generation af salmedigtere, som både teologisk og stilistisk adskilte sig klart fra reformationsårhundredets poeter[9]. Dertil kom, at Hans Thomissøns salmebog ikke mere var til at opdrive. De sidste udgaver kom i 1649, hvorefter de københavnske boghandlere Joachim Moltke[10], Chr. Cassube[11], Daniel Paulli[12] og Chr. Gertsen[13] erobrede salmebogsmarkedet med deres såkaldte fuldkomne salmebøger[14]. Disse var dog komplet uegnede til gudstjenestebrug. Udgaverne var alt for forskellige selv hos den samme boghandler og tilmed ofte meget skødesløst trykte. Ej heller bar de præg af 17. årh's poetiske og metriske landvindinger. De var typiske spekulationsforetagender, der kun fik succes, fordi de imødekom menigmands behov for salmer og bønner til allehånde tilfælde[15].

Kingo anvendte omtrent 6¹/₂ år på udarbejdelse og trykning af første halvdel af kirkesalmebogen: Vinterparten. At der gik så forholdsvis lang tid, skyldtes dels hans meget store indsats som salmedigter i disse år, dels hans omfattende embedsvirksomhed som biskop over Fyns Stift. Den 25. september 1689 indsendte han ansøgning til Christian V om Vinterpartens indførelse og salg[16], hvoraf

[7] Danske Kirkelove 1536–1683, s. 548–50. Udgivet af Holger Fr. Rørdam 1889.

[8] 1634–1703. 1677 biskop over Fyns Stift. 1882 Doctor theol. ved kongeligt brev. 1690 rang med justitsråder.

[9] Den nye digtekunsts (kunstpoesiens) sejrsgang i 17. årh. indvarsledes af tyskeren Martin Opitz med bogen: *Buch von der deutschen Poeterey*, 1624, jvf. F. J. Billeskov Jansen: *Danmarks Digtekunst I*, 1944. s. 60–79.

[10] *En Ny Dansk Psalmebog*, 1647.

[11] En ny oc fuldkommen Dansk Psalmebog, 1661. Efter Moltkes død i januar 1664 overtog Cassube hans salmebog, sådan at der efter 1664 egentlig må tales om Den Moltke–Cassube'ske fuldkomne Psalmebog.

[12] *Dend ny Fuldkommen Psalmebog*, 1680. (Dend Siungende Guds-Fryct.)

[13] *Een Ny Fuldkommen Dansk Psalmebog*, 1683.

[14] Jvf. P. Severinsen: *Det 17. Aarhundredes Fuldkomne Salmebøger*. 1897. Kirkehist. Saml. 4. Rk. V, s. 619–28.

[15] Også Tyskland kan fra årene 1610–1735 fremvise lignende private fuldkomne salmesamlinger, jvf. Ingeborg Röbbelen: *Theologie und Frömmigkeit im deutschen evangelisch-lutherischen Gesangbuch des 17. und frühen 18. Jahrhunderts*. 1957, s. 18–30.

[16] Thomas Kingo, *Samlede Skrifter V*, s. 233. Udgivet af Hans Brix, Paul Diderichsen og F. J. Billeskov Jansen.

det tydeligt fremgår, at salmebogen lå klar til distribution, sådan at »det maa staa enhver Præstemand friit for, at lade dem (salmebøgerne) komme i brug til nu førstkommende Advents Søndag 1689.« Kongens approbation lod imidlertid vente på sig. Først den 25. januar 1690 kom »Forordning Om En Nye Kircke-Psalme-Bog« [17], som påbød indførelse af Vinterparten i alle landets kirker til første søndag i advent 1690. Kingo fik eneret på trykningen (og dermed den ikke ubetydelige indtægt) i tyve år fremover.

Enevældens effektivitet syntes hermed bevist. På knap 7 år var det lykkedes at forny kirkens liv med et nyt ritual, en ny alterbog og som slutsten en ny salmebog. Højst forbløffende virker derfor det kongebrev, der udgik 22. februar 1690, hvorved den knap fire uger gamle forordning om indførelse af en ny kirkesalmebog blev trukket tilbage uden nogensomhelst begrundelse [18]. De udsendte eksemplarer beordredes indsendt til Danske Kancelli. Brevet slutter kort og klart: »Dermed skeer Vor Villie. Befalendes dig Gud.«

Årsagen til omsvinget hos Christian V er denne undersøgelses hovedtema. Her er det tilstrækkeligt at konstatere, at salmebogs-sagen blev stillet i bero et stykke tid, selvom den allerede udkomne ritualbog gang på gang henviste til den ventede kirkesalmebog. I slutningen af 1691 ser det dog ud til, at det uofficielt er blevet overdraget provsten i Roskilde, Søren Jonæson [19], at redigere et udkast til en ny kirkesalmebog [20]. Jonæson opgiver selv at have fået hvervet overdraget den 2. november 1691, og han afleverede sit udkast den 1. januar 1693 [21]. Dog led også Jonæsons arbejde en krank skæbne. Hans udkast til en kirkesalmebog blev aldrig trykt, og salmebogssagen blev endnu engang stillet i bero.

Først i slutningen af året 1695 synes spørgsmålet om den nye salmebog atter at være blevet aktuelt. Af biskop Kingos korre-

[17] Saml. Skr. V, s. 234–37.

[18] Saml. Skr. V, s. 237–38.

[19] 1656–1717. 1678 teologisk attestats. 1691 sognepræst ved Roskilde Domkirke og provst i Sømme Herred. 1692 tog han magistergraden. 1695 rang med københavnske sognepræster, antagelig som tak for sit salmebogsarbejde. Udsendte 1680 et bibelsk epos på aleksandrinere: *Den Prophete Jonas*. Gendigtede i 1691–93 25 tyske salmer til dansk, hvoraf 8 fandt optagelse i Kingos salmebog 1699. Den danske Salmebog har optaget 7 af hans salmer, fortrinsvis helligåndssalmer.

[20] Jvf. Anders Malling: *Søren Jonæsons Udkast til en Kirkesalmebog*. 1959. Kirkehist Saml. 7. Rk. III, s. 440–69.

[21] Noteret på første side i Udkast til en Kirkesalmebog. Landsarkivet for Fyn. Anne Riisings katalog A. V. 6. Vogelsang 141.

spondance fremgår det, at en ny udvikling var undervejs, som Kingo håbede ville rehabilitere hans »hudeflettede bog« [22]. Den 17. marts 1696 nedsatte Christian V en kommission bestående af 11 fremtrædende teologer [23] med den opgave at redigere den nye kirkesalmebog, »som Os Elskelig Doct. Thomas Kingo, Biscop over Fyens Stifft, Anno 1689, haver ladet udgaa«. Søren Jonæsøn nævnes ikke med et eneste ord, mens Kingo på sin side fik fornyet sit privilegium på trykning og salg af salmebogen. Efter godt et års forløb afsluttede kommissionen sit arbejde, og den 1. maj 1697 pålagde Christian V omsider Kingo at gå igang med trykningen [24]. Endelig den 21. juli 1699 udstedtes patent om indførelsen i Danmark og Norge senest 1. søndag i advent 1699 [25].

Selvom Thomas Kingos liv, virke og teologi ofte i de sidste 100 år er blevet gjort til genstand for kirkehistoriske undersøgelser, har der aldrig været foretaget en speciel undersøgelse af salmebogssagens kriseår 1689–1690 med hensyntagen til samtlige tilgængelige kilder. Man har stort set overtaget de resultater, som C. J. Brandt, L. Helweg, A. C. L. Heiberg og Rich. Petersen kom til i forrige århundrede med hensyn til salmebogssagens problemer og forløb [26]. Det er til trivialitet blevet gentaget, at Kingo hovedsagelig selv var skyld i Vinterpartens fald 1690, dels fordi han skulle have overtrådt Christian Vs instrukser fra 1683, dels fordi han som salmebogsredaktør var for selvbevidst og egenrådig. Som følge heraf kom han i konflikt med de førende gejstlige, hvilket pludselig og uventet førte til forkastelse af hans arbejde. Vore kilder giver os ganske vist ikke sikkerhed for, at det virkelig var en voksende kritik, der i 1690 fældede Vinterparten, men dette har man gerne regnet for givet, fordi den efterfølgende tid klart vidner om modstand mod Kingos salmebogsarbejde.

[22] Jvf. Kingos brev til gehejmeråd Conrad Reventlow 22/11 1695. Saml. Skr. V, s. 239–40.

[23] Saml. Skr. V, s. 244–45. Kommissionen bestod af biskop Henrik Bornemann, kongens skriftefader dr. Peter Jespersen, 4 teologiske professorer og fem fremtrædende københavnske gejstlige. Se iøvrigt afsnit VI.

[24] Saml. Skr. V, s. 261–62.

[25] Saml. Skr. V, s. 269–71.

[26] C. J. Brandt: Bidrag til den Kingoske Salmebogs Historie. Dansk Kirke-tidende 1846, I. p. 793–802, 809–24, 833–37, 857–61. C. J. Brandt og L. Helweg: Den Danske Psalmedigtning Historie, I og II. 1846–47. A. C. L. Heiberg: Thomas Kingo. 1852. Rich. Petersen: Thomas Kingo og hans Samtid. 1887.

Denne undersøgelses resultater tyder derimod på, at det var kongens uventede omsving, der kaldte kritikken frem mod Vinterparten og ikke, som før antaget, kritikken, der bragte Kingos arbejde til fald. I så fald var det Kingos forhold til Christian V og hoffet, der resulterede i de dramatiske begivenheder 1690, og ikke Kingos forhold til tidens førende teologer og gejstlige. Ud fra kilderne er det absolut muligt at antage, at Kingo ikke har haft nogen direkte skyld i den tort han led. Tværtimod handlede han i et og alt, som det var blevet ham forordnet, et forhold han iøvrigt selv sidenhen stærkt understregede.

Hermed skal de modsætninger af teologisk og kirkelig art, der eksisterede mellem Kingo og en del af samtidens teologer og gejstlige, ikke søges bortforklaret. Tværtimod! Modstanden mod Vinterparten blev stadig stærkere i årene efter dens fald, men baggrunden herfor var netop katastrofen i februar 1690. Først da Kingo var gjort ukampdygtig, fik hans modstandere mulighed for at gøre indsigelse mod hans arbejde.

I

Det er ikke svært at få øje på grunden til, at netop Kingo fik overdraget hvervet som salmebogsredaktør. Han havde allerede før 1683 slået sit navn fast som tidens førende poet med *Aandelige Siunge-Koors Første Part* 1674[27] og *Aandelige Siunge-Koors Anden Part* 1681[28]. Der har muligvis været samtidige teologer, der mente, at udarbejdelsen af salmebogen burde være en kommissionsopgave i lighed med den fremgangsmåde, der blev fulgt ved Ritualets udformning. Men eventuelle protester mod overdragelsen af hvervet til Kingo kendes ikke, og de er ihvertfald ikke kommet offentlig frem. Når den enevældige konge havde befalet, var det for sent at diskutere og protestere.

Det falder godt i tråd med enevældens politik at overdrage en stor opgave til en enkelt mand. Det var den måde, den ophøjede konge kunne belønne sine tro og håndgangne mænd, og netop Kingo havde forstået at bringe sig i stadig venlig erindring hos Christian V. Ved enhver tænkelig lejlighed havde han prist den enevælde, der

[27] Med tilskrift til: Dend Stoor-mægtigste, Høybaarne Monark og Ene-Volds Herre, Christian dend Femte.

[28] Med tilskrift til: Dend Stoormægtigste, Høybaarne Dronning, CHarlotta AMelia.

blandt andet havde skaffet ham bispestolen i Fyns Stift. Vor tid er tilbøjelig til rask væk at karakterisere Kingos hyldestdigte til kongehuset som overdreven kongerøgtelse, men sådan har Kingo ikke følt det. For ham var det alvor, at Christian V var konge af Guds nåde. Derudover må man tage i betragtning, at Kingo som mennesketype hørte hjemme i barokkens tidsalder, i hvilken intet udtryk var for stærkt, når det drejede sig om at prise og berømme Guds indsatte øvrighed.

Kingos syn på enevælden indebar, at kongens ord var lov. Det er derfor af største vigtighed at afgøre, om Kingo fulgte de ham givne instrukser eller ej. Den hidtidige salmeforskning har med vekslende styrke anklaget Kingo for at have misligholdt den kongelige forordnings formelle og saglige instrukser. Dette synspunkt har så atter ført til gisninger vedrørende Vinterpartens fald i 1690.

I den kongelige befaling af 27. marts 1683 begrundede Christian V den stillede opgaves nødvendighed. I de hidtidige salmebøger er »stor mangell for Sange ofver Søndagenis Evangelier og Epistler.« Dertil kommer, at de fuldkomne salmebøger indeholder »Urigtighed udi adskillige Sange,« fordi de er optaget af »u-lærde Bogførere«, der ikke har ladet deres salmebøger gennemse og rette af teologerne. Kingos opgave bliver derfor dels at sammenskrive og indrette en salmebog bestående af »de gamle sædvanlige og beste Kirkesange og Psalmer« dels selv at skrive nye salmer. Endelig pålægges det Kingo at lade sit arbejde censurere ifølge »Forordning af dato dend 6 Maji 1667.«

Hvis det var teologernes kritik af Vinterparten, der førte til dens fald, må de have kunnet påvise afgørende misforhold mellem instruksens fra 1683 og den færdige salmebog, der var godkendt og anbefalet af kirkens førende mand biskop Hans Bagger[29] og kongens oversekretær for Danske Kancelli Bolle Luxdorph[30]. I modsat fald synes tesen om Kingos selvforskyldte nederlag at være højst problematisk.

[29] 1646–1693. 1675 udnævntes han, kun 29 år gammel, til biskop Hans Wandals efterfølger. (Hans Wandal, ikke at forveksle med sønnen af samme navn, der var professor og medlem af salmebogskommissionen 1696.) Biskop Bagger øvede en betydelig indsats i forbindelse med Christian Vs kirkelige lovgivningsarbejde.

[30] 1643–1698. 1671 Ordenssekretær, 1672 Ceremonimester, 1676 Assessor i Kancellikollegiet, 1680 Kancelliraad og Kammersekretær, 1688 Oversekretær for Danske Kancelli, 1690 afskediget i anledning af salmebogssagen (se afsnit V), 1691 Envoyé i Stockholm.

II

Christian Vs kongebrev fra 1683 indeholder to slags instrukser: dels det sædvanlige påbud om at lade salmebogen underkaste censur ifølge lov af 6. maj 1667 dels en redaktionel-saglig bestemmelse vedrørende dens indretning og salmernes form. Kingos redaktionelle indsats skal nærmere omtales og vurderes i det følgende. Her skal den formelle instruks – censurbestemmelsen – nærmere undersøges.

Det er gang på gang blevet fremført[31], at Kingo ikke har ladet Vinterparten underkaste virkelig censur, men istedet nøjedes med at rådføre sig med det teologiske fakultets dekan, biskop Bagger, i stedet for at lade bogen approbere af det samlede teologiske fakultet[32]. Vinterparten skulle hermed fra starten – takket være Kingos egenrådighed – have været i farezonen.

Imidlertid har ingen i denne sammenhæng helt gjort sig klart, hvad de omtalte censurbestemmelser forordner. I »Forordning Anlangende de Skriffters Revision som nogen vil lade trække«[33] hedder det, at ingen må lade noget skrift trykke, »førend det tilforn udi Universitetet her i Vor Residentz Stad Kiøbenhafn er revideret oc censurerit aff den Professore som Decanus i Facultate Theologica (om det er Theologiske Materie) det tilskicker.« Forordningen slutter: »Dog skal de Theologiske materier som nogen paa Landet til at trækkes forfærdiger først Biskoppen i Stiffted til Revision tilstilles oc med hans Betænkende til forbenefntte Voris Universitet der videre at Censureris fremskickes førend de trækis maa.«

[31] C. J. Brandt: *Vore danske Kirke-Psalmebøger fra Reformationstiden til Nutiden*. 1886, s. 21. J. Paludan: *Fremmed Indflydelse paa den danske Nationallitteratur i det 17. og 18. Aarh.* I, s. 275. Rich. Petersen: *Thomas Kingo og hans Samtid*. 1887, s. 348. Chr. Ludwigs: *Thomas Kingo*. 1924, s. 65. F. Rønning: *Dansk Salmesang gennem Tiderne*. 1928, s. 37. R. Paulli i Vilh. Andersen og Carl S. Petersen: *Illustreret Dansk Litteraturhistorie I*², s. 960. J. Oskar Andersen: *Om Kingos Salmedigtning*, *Dansk Kirkeliv* 1934, s. 40. Niels Møller: *Thomas Kingos Salmer*, *Årsskrift for Odense Seminariums Elevforening*, 1953, s. 25.

[32] Rich. Petersen s. 348: »... Bogen skulde »rettes«, thi dermed maatte der menes, at den skulde underkastes det theologiske Fakultets Censur. I stedet for dette havde Kingo nøjedes med at gjøre Dekanen i Fakultetet bekendt med Bogen; med ham havde han forhandlet foruden med Biskop Bagger; efter deres Raad havde han gjort adskillige Forandringer og omtrykt flere Ark, men det var dog ikke det samme som en virkelig Censur.« Se iøvrigt note 36.

[33] Forordning af 6. maj 1667. »Forordninger som ere udgangne fra Anno 1667 oc til Aarsdagen 1668.« s. 262–63.

I Danske Lov 1683 finder disse bestemmelser deres endelige form og viser den gængse tolkning og brug af forordningen af 6. maj 1667: »Ingen, i hvo det og være kand, maa noget lade trykke, før end det tilforn i Kongens Universitet i Kiøbenhavn er igiennemseet og paakiendt af Decano i den Facultet, som Materien hører hen til, eller af een anden Professore, som Decanus formedelst andet lovligt Forfald det tilskikker; ...«[34].

Erik Reitzel-Nielsen har i anden sammenhæng undersøgt disse censurbestemmelser rent juridisk[35]. Hans undersøgelser viser, at det allerede længe før givelsen af Danske Lov 1683 var praksis, at censur udøvedes på fakultetets vegne af en enkelt professor enten dekanen selv eller i hans forfald et andet medlem af fakultetet. Der er altså ikke tale om, at indleverede skrifter skulle cirkulere og approberes af flere endsige samtlige fakultetets medlemmer. Kun en enkelt professor – gerne dekanen – var ansvarlig, og hans censur er og kaldes »Fakultetets censur«.

Kingo lod Vinterparten gennemse og rette af biskop Bagger, der qva Sjællands biskop også var dekan for det teologiske fakultet[36]. Kingo overholdt derfor Christian Vs bestemmelse vedrørende censur til punkt og prikke. Dette stemmer også nøje overens med de oplysninger, der forefindes i et brev fra Kingo til biskop Bornemann, hvori det om det teologiske fakultets dekan hedder, at »jeg (Kingo) paa den Tid (ved Vinterpartens tilblivelse) saavel effter Kongl. Forordning som den til mig naadigen ergangne Befaling, eene hafde at handle, ...«[37]. Kingo opfyldte altså alle sine formelle forpligtelser og kunne i et andet brev til Bornemann med god samvittighed skrive, at han havde fulgt »myndigt censur.«[38]

[34] Danske Lov, Anden Bog. 21. Kapitel: Om Bøger og Almanaker, stk. 1.

[35] Censuren af Pontoppidans katekismusforklaring. Kirkehist. Saml. 7. Rk. IV. 1960, s. 12–48.

[36] Solveig Tunold har i Norsk Teol. Tidskr. 4. Rk. V. 1934, s. 252–53 som den første fastslået, at biskop Bagger og dekanen for det teologiske fakultet er en og samme person. Siden biskop H. P. Resens dage var det skik, at Sjællands biskop var dekan i det teologiske fakultet. Denne praksis vakte iøvrigt utilfredshed, da Henrik Bornemann 1693 blev valgt til biskop Baggers efterfølger, fordi han aldrig havde været professor. Han blev derfor ved et særligt kongebrev Decanus honorarius. jvf. W. Norvin: Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder, I. 1937, s. 193. Om striden mellem biskop Bornemann og professor Hans Wandal jvf. Kirkehist. Saml. 2. Rk. VI, s. 1–35.

[37] 28/3 1696. Saml. Skr. V, s. 248.

[38] 18/1 1696. Saml. Skr. V, s. 242–43.

Når forskningen hidtil har kredset om den påståede manglende censur, er der flere årsager hertil, først og fremmest at Vinterparten mangler et påtrykt IMPRIMATUR[39]. Ifølge Danske Lov[40] skulle hele censuren aftrykkes foran i ethvert censureret skrift, sådan som tilfældet var med Åndeligt Sjungekors to parter, men denne fremgangsmåde viste sig snart for omstændelig, og istedet for fik Universitetet tilladelse til blot at lade trykke: IMPRIMATUR, oftest underskrevet af censor. Det manglende imprimatur kan dog ikke have spillet nogen afgørende rolle for salmebogens fald. Christian Vs approbation 25. januar 1690 er måske ligefrem at opfatte som imprimatur. Muligvis undlod Kingo blot at trykke en sådan selvfølgelighed, eller han ville vente hermed, til anden part af salmebogen forelå. Endelig kan det anføres, at heller ikke ritualbogen 1685, alterbogen 1688, eller kirkesalmebogen 1699 bærer noget imprimatur. Det er i det hele taget et spørgsmål, om man overhovedet overvejede at trykke imprimatur i et af kongen forordnet skrift, der jo blev til på helt andre betingelser end de gængse private salme- og andagtsbøger.

Den omstændighed, at den nedsatte salmebogskommission af 1696 var en art censur (selvom den ikke var identisk med det teologiske fakultet), har også bidraget til, at »enkeltmandscensuren« af Vinterparten er blevet anfægtet. Endelig har man støttet sin kritik på tre breve[41], hvori Kingo selv – men først omkring nytår 1696 – allernådigst ansøger om påny at få sin salmebog fra 1689 indbragt for det teologiske fakultet, »(paa det at ald videre Tumult, som *seenist* reystes over mig, kand forekommes)«[42]. Kingo fremkom imidlertid kun med dette forslag, fordi der efter biskop Baggers død 1693 var rejst tvivl om Vinterpartens forhold til den rene lære[43]. Gennem sit initiativ ønskede Kingo at stoppe munden på

[39] Det manglende imprimaturs indflydelse på Vinterpartens fald hævdes bl. andet af Solveig Tunold s. 251 og af F. J. Billeskov Jansen: Danmarks Digtekunst I. 1944, s. 178.

[40] Anden Bog. 21. Kapitel, stk. 1.

[41] 22/11 1695. Brev til gehejmerraad Conrad Reventlow. Saml. Skr. V, s. 240. 15/1 1696. Brev til Christian V. Saml. Skr. V, s. 241. 18/1 1696. Brev til biskop Henrik Bornemann. Saml. Skr. V, s. 242.

[42] Brevet af 15/1 1696.

[43] Jvf. brevet af 18/1 1696. Med hvilken fanatisme den rette lære vogtedes ses tydeligt af striden mellem biskop Bornemann og professor Wandal, se henvisningen note 6. Endog biskop Baggers Alterbog kom i 1696 under salmebogskommissionens censur, jvf. Christian Vs forordning af 17/3 1696. Saml. Skr. V, s. 245.

kritikken på dette punkt og dermed fremme sin egen sag. Man kan ikke slutte ud fra forhold og begivenheder i 1696 til begivenheder og forhold i 1689–90. Selvom der skulle have været røster fremme i 1689–90, der krævede Vinterparten approberet af samtlige professorer ved det teologiske fakultet, havde disse røster ikke haft chance for at blive hørt, sålænge biskop Bagger udøvede den af Christian V forordnede censur.

Uanset den bedømmelse man kommer til af Kingos redaktionel-saglige indretning af Vinterparten i forhold til kongens forordning fra 1683, må det efter det her fremdragne stå fast, at Kingo var uden formel skyld i dens fald. Grunden hertil kan i hvert fald ikke være manglende censur eller imprimatur. De hidtidige redegørelser om censurspørgsmålet har iøvrigt ikke stemt overens med de oplysninger, Kingo selv giver herom i de ovenfor citerede breve fra 1695 og 96. En sådan uoverensstemmelse er i sig selv betænkelig, da den som sin logiske konsekvens må føre til en forkastelse af Kingos egne udtalelser, selvom disse var fremsat overfor mænd, der var nøje inde i hele problemstillingen omkring salmebogssagen. Men der er, som påvist, ingen saglige grunde til at betvivle troværdigheden af Kingos egne ord. Han kunne med sindsro i 1695 skrive: »Min instrux i dend Kongel. Befaling følgede Jeg, lod dend (Vinterparten) og af Sal. Doctor Hans Bagger revidere, som hans Egen Haand og adskillige missiver til mig beviiser«[44].

III

De 19 kendte eksemplarer af Vinterparten[45] fordeler sig ganske vist på flere redaktioner med hver sit titelblad, men kan dog efter indholdet deles i to grupper, indenfor hvilke der kun er tale om mindre og korrekturprægede rettelser. Den ene gruppe udgøres af Vinterpartens førstetryk, mens de efterfølgende tryk, trods små indbyrdes afvigelser, udgør en gruppe for sig[46]. Førstetrykket af

[44] Brevet af 22/11 1695.

[45] Findes fortrinsvis i de større biblioteker i Skandinavien. Desuden eksisterer enkelte eksemplarer i privateje.

[46] I løbet af 1690 udsendte Kingo en række nye optryk af Vinterpartens andet tryk. Under dette arbejde rettede han naturligvis fejl og gav sig desuden tid til små indholdsmæssige ændringer. En fuldstændig oversigt over forskellene i de forskellige tryk findes i Saml. Skr. IV.

Vinterparten blev færdig engang i 1689 mellem 15. april[47] og 25. september[48] og bærer titelbladet:

»Danmarks og Norges Kirkers Forordnede Psalme-Bog. Vinter-Parten. Efter sær Kongel. Befaling/ af Salig D. Mort. Luthers/ saa og andre Gudfrygtige Lærde Mænds Sange og gamle Kirke-Psalmer sammendragen/ og med en stoor Deel til Højtiderne/ Søndagene og Fasten igiennem forbedret af Thomas Kingo/ D. Biskop udi Fyen.«

Det er dette tryk, man hidtil har undersøgt, når det gjaldt om at finde grunde til Vinterpartens forkastelse i februar 1690. Især har man hæftet sig ved, at Kingo har omdigtet og moderniseret 24 kendte salmer fra reformationsårhundredet, som i de efterfølgende tryk er ført tilbage til den skikkelse, de allerede havde i Hans Thomissøns salmebog. Salmerne var kendte og elskede af menigmand og omfattede blandt andre nogle af Luthers salmer, som det udtrykkeligt var indskærpet Kingo at værne særlig pietetsfuldt om. Adskillige forskere har derfor fremført omdigtningen af de 24 salmer som afgørende for Vinterpartens fald[49]. »Herved havde Digteren utvivlsomt overskredet sin Instruks«[50]. Spørgsmålet er imidlertid, om Kingo moderniserede de gamle salmer efter egen indskydelse, og om første tryk af Vinterparten repræsenterer den udgave, der først approberedes og dernæst kasseredes efter kun fire ugers forløb.

Kingo kaster i et brev til Henrik Bornemann[51] lys over disse spørgsmål. Det hedder bl. andet: »Effter den Kongelig Befaling, som ieg havde, og endnu haver, er P. Bogen, saa vidt deraf udgaaet er, bleven indrettet, og er deraf ingen Edition udgangen uden den første, af [hvilken][52] jeg lod uddrage de [?] Sange, som effter Sl. Dr Baggers 2de Skrifvelser og Paamindelser, bleve forandrede,

[47] Christian Vs fødselsdag, på hvilken dato fortalen er dateret til ære for monarken.

[48] 25/9 1689 indsendte Kingo første tryk af Vinterparten med ansøgning om kongens approbation. Saml. Skr. V, s. 233–34.

[49] F. eks.: A. C. L. Heiberg: Thomas Kingo, 1852, s. 177. C. J. Brandt, s. 21. P. Severinsen: Salmedigtningens Historie, s. 45. J. Nimb Lassen: Danske Salmedigtere, 1905, s. 40. Chr. Ludwigs, s. 63. F. Rønning, s. 37. J. Paulli, s. 960. Hans Brix: Analyser og Problemer IV, 1938, s. 311. F. J. Billeskov Jansen, s. 179. Anders Malling: Søren Jonæssøns Udkast til en Kirkesalmebog, Kirkehist. Saml. 7. Rk. III, s. 440.

[50] Saml. Skr. IV. Foreløbig indledning.

[51] 28/3 1696. Saml. Skr. V, s. 247–48.

[52] Ordene i parentes skyldes, at teksten er usikker, da et hjørne af manuskriptet mangler.

som ieg kand beviise, og lod dem føre i deres [gamle Klæ]dning igien, dend jeg aldrig tænkte at afføre [dem d]ersom ey Facultatis Theolog. Decanus, med hvilken ieg [p]aa den Tid, saavel effter Kongl. Forordning som den til mig naadigen ergangne Befaling, eene hafde at handle, mig dertil hafde tilskyndet. Gud veed og kiender at det har været mig et [ærget] Foster«[53].

Brevet taler om den ene edition, der er udgået, i hvilken et ukendt antal salmer er blevet ført tilbage til deres oprindelige form. Denne oplysning peger umiddelbart bort fra første tryk af Vinterparten, hvor Kingo jo netop havde iført en række gamle salmer ny klædning, og hen på det følgende tryk[54], hvor Kingo bogstaveligt talt har revet de før omtalte 24 salmer ud af første tryks salmebøger og istedet indsat nytrykte blade med salmerne i deres gamle skikkelse. Hvis denne antagelse holder stik, har man hidtil opereret med den forkerte udgave af Vinterparten, når man analyserede den for at finde anstødspunkter, der eventuelt havde kunnet forvolde dens fald. Dette har så igen ført til spekulationer vedrørende det andet tryk af Vinterparten, hvis titelblad lyder:

»En Ny Kirke-Psalme-Bog/ Effter Kongl. Mayst. Allernaadigste Befaling Og Kirke-Ritual indrettet, og sammendraget aff Sl. D. Morten Luthers, og andre Gudfrygtige Lærde Mænds Sange og gamle Kirke-Psalmer, saa og med en stoor deel til Høytiderne, Søndagene og Fasten igiennem Forbedret aff Thomas Kingo/ D. Biskop udi Fyen«.

Det har hidtil været antaget, at først efter Vinterpartens fald udsendte Kingo ovennævnte nye tryk[55]. Han skulle da i et sidste desperat forsøg have prøvet at gøre sin salmebog akseptabel ved at udrykke de 24 omdigtede salmer og istedet indsætte nye blade med de oprindelige salmeversioner[56]. Der er imidlertid foruden ovennævnte brev til Bornemann andre forhold, der tyder på, at det var

[53] Dette brevets omtale af biskop Bagger og dekanen for det teologiske fakultet har fejlagtigt ført til den slutning, at der var tale om to forskellige personer. Se note 36. Når Kingo kalder biskop Bagger for dekanen, skyldes det hans ønske om at understrege, at han havde overholdt de ham pålagte forpligtelser ved Vinterpartens indretning.

[54] Som da er eneste udgangne edition.

[55] Saml. Skr. IV har som følge heraf aftrykt første tryk af Vinterparten.

[56] Hans Brix s. 311: »Deraf fremgår, at de gamle Salmers Omdannelse var den Anke, der havde fremkaldt Annuleringen af Privilegiet. Man har villet anføre andre Grunde dertil, men der er ingen tvivl: det var her, Tampen brændte.«

andet tryk af Vinterparten, der var til kongelig godkendelse 25. januar 1690, og som dermed var eneste udgangne edition: I Christian Vs kongebreve af 25. januar og 22. februar[57] 1690 hedder det udtrykkeligt: »Forordning Om En Nye Kircke-Psalme-Bog.« (andet tryks titel) og ikke: »Forordning om Danmarks og Norges Kirckers Forordnede Psalme-Bog«, sådan som det retteligt burde hedde om første tryk af Vinterparten. Desuden eksisterer fra 1708 et brev fra provst Morten Reenberg, hvori det om salmebogssagen hedder: »Hellers er det nok bekjendt, at Doctor Thomas Kingo lod udgaa en Psalmebog in 8vo, Odense 1689, kaldet en Ny Kirke Psalmebog; hans Effigies findes der for i. Mens Aarsagen, hvorfor den saa priselig blev revoceret, er for langt at fortælle, og trolig nok vel bekjendt de Skrøbeligheder, som ved dette Værk har underløbet«[58]. Brevet nævner udtrykkeligt, at En Ny Kirke Psalmebog (andet tryks titel) udkom i 1689 og altså før approbationen i januar 1690. Ligeledes understreges det, at det var denne udgave, der udgik og revoceredes.

Efter det fatale kongebrev i februar 1690 søgte Kingo at dække nogle af sine store udlæg ved trykning og indbinding. Han forsynede derfor et optryk af Vinterparten med et nyt titelblad, sådan at han kunne sælge bogen som privatsalmebog: »En Ny Kirke-Psalme-Bog. Indrettet effter Ritualen«. Ordene: »Effter Kongl. Mayst. Allernaadigste Befaling« var her af gode grunde gledet ud[59]. Så sent som i 1699 udsendte Kingo Vinterparten bl. andet til fattige skolebørn, da den ikke kunne sælges. Bogen blev forsynet med et nyt titelblad, der vidner om, at Kingo atter var kommet til ære og værdighed: »En Ny Psalmebog effter Kgl. Mayst. Allernaadigste Befaling og Kirke-Ritual indrettet«. Denne gang er ordet »Kirke« foran ordet »Psalmebog« forsvundet. Den nye kirkesalmebog, der var kommissionens værk, udkom jo netop i 1699 på Kingos eget trykkeri.

[57] Saml. Skr. V, s. 234 og 238.

[58] Morten Reenberg, 1660–1709. Sognepræst og provst i Stege. Brev til Mrs. Rasch (enten rektor Jacob Rasch i Christiania eller hans bror Lars Rasch) 30/3 1708. I brevet gives en kort oversigt over hele salmebogssagen fra reformations-tiden og frem til Kingos salmebog 1699. Kirkehist. Saml. 5. Rk. I, s. 251–55.

[59] I et af disse eksemplarer har Kingo selv skrevet det kendte vers:

»Gak hudeflættet Bog, du tør vel Plaster finde
og rene sjæle som vil dine Saar forbinde.
Gak, sjung din Sorrig hen, det tør vel blive godt,
thi ære fødes tit ud af vanartig spot.«

I Kingos brevkorrespondance fra årene 1695–96 findes muligvis forklaringen på, hvorfor første tryk af Vinterparten blev sendt retur til Kingo med efterfølgende ændring af titelblad og 24 salmer til følge. I et brev til Jens Bircherod [60] oplyser Kingo, at hans salmebog mødte modstand for sin titels skyld. Bemærkningen går antagelig på første tryks titelblad, der må have virket ualmindelig provokerende: »Danmarks og Norges Kirckers Forordnede Psalme-Bog. Vinterparten. Effter sær Kongl. Befaling«. Andet tryks titelblad er langt mere afdæmpet og beskedent: »En Ny Kirke-Psalme-Bog effter Kongl. Mayst. *Allernaadigste* Befaling«. I et andet brev til Conrad Reventlow [61] hedder det: »Jeg erindrer mig vel, at der vaar noget lidet, dog ey imod Religionen, som Nogle til Hove støtte sig paa, og det lod Jeg i alle Exemplarier strax forandre«. Om denne oplysning hentyder til titelbladet eller de omdigtede salmer eller til begge dele er umuligt at afgøre. Men brevet vidner klart om, at Kingo ikke handlede slet så egenrådigt som normalt antaget. Salmebogen fremtræder ikke »i enhver Henseende som Kingos Værk« [62], men blev til under dekanens og hoffets kontrol og indflydelse.

Vinterpartens omtrykte sider vidner om hastigt og sjusket bogtrykkerarbejde. De indsatte sider adskiller sig klart fra bogens øvrige. Dog er de senere optryk af andet tryk af bedre kvalitet, ligesom visse rettelser og ændringer har fundet sted. Efter at Kingo fik første tryk retur fra dekanen engang i efteråret 1689, arbejdede han i rasende tempo for at få salmebogen klar til 1. søndag i advent 1689. Dette hastværk forklarer de omtrykte siders ringe typografiske kvalitet. Imidlertid mislykkedes forehavendet. Først den 25. januar 1690 kom Christian Vs approbation. Men netop den uventede omtrykning af 24 salmer forklarer den uventede forsinkelse.

Som påvist havde Kingo god grund til at føle sig trygt. Han havde overholdt censurbestemmelserne og havde på givne foranledning rettet Vinterpartens første tryk, selvom det var en besværlig og bekostelig affære. Alligevel kasseredes bogen fire uger efter den kongelige approbation. Man kan endnu fornemme Kingos umådelig bitre ord om den »hudeflettede bog« [63].

[60] Biskop i Ålborg. Skrevet før 7. marts 1696. Saml. Skr. V, s. 243.

[61] 22/11 1695. Saml. Skr. V, s. 239.

[62] Foreløbig fortale. Saml. Skr. IV.

[63] I et af de eksisterende eksemplarer af Vinterparten har Kingo selv skrevet et

IV

»En Ny Kirke-Psalme-Bog« dækker kun første halvdel af kirkeåret d. v. s. fra første søndag i advent til og med første søndag efter påske. Heraf navnet: Vinterparten. Dertil kommer et tillæg med »Psalmer paa de Ordinarie Onssdags og Fredags Bededage«. Af salmebogens 263 salmer[64] har Kingo selv forfattet de 136[65], der efter deres art kan deles i fire forskellige grupper: Første gruppe består af hans epistelsalmer, der stort set er en rimet gengivelse af søndagenes episteltekster, hvilket ikke er fri for at give digtene præg af brugspoesi. Anden gruppe indeholder en række evangeliesalmer, der alle er på to vers og skrevet over melodien: »I Jesu Navn«. Disse salmer skulle synges, når præsten gik på prædikestolen, og også de er relativt bundne af tekstforlægget. Kingos historiske kirkesalmer udgør den tredje gruppe. Salmerne, der spænder fra Jesu barndom til påskens dramatiske begivenheder, hører til det ypperste og værdifuldeste i Kingos digtning. Den sidste gruppe, der slutter sig til den foregående, består af Kingos passionssalmer. De er alle skrevet i samme versemål og udgør en lang skildring af episoder i Jesu lidelseshistorie. Salmerne, der er en perle indenfor dansk digtning, hører så nøje sammen, at man kan betragte samtlige 210 vers som eet langt fortællende digt. Som en særlig digterisk og teologisk effekt lader Kingo de frelseshistoriske begivenheder foregå i nutid, sådan at menigheden ved gudstjenesten næsten følger Jesus på hans vej frem mod kors, død og opstandelse.

Af nyere poeter[66] medtog Kingo ca. 30 salmer, men deres digteriske og indholdsmæssige værdi er ringe. Kun Kingos interesse

vers, der vistnok kun tidligere har været aftrykt i J. N. Skaar: Norsk Salmehistorie I (s. 65):

»Frygt ey, min Bog, om end Du ligget har i Dvale!
Du vogner engang med hin vintertvungne Svale!
Naar Misgunst nok har Spyd sin Galde paa Dig ud,
Saa faar Du Liv og røst, af Christi Jomfru-Brud.«

Verset er dediceret til »den høyeagle og velbyrdige Jomfru Bolette Hovenbeck.«

[64] Normalt tæller man 267 salmer, men Saml. Skr. IV. (foreløbig forteale) beholder ret i kun at regne med 263, da de sidste 4 salmebogsnumre kun er enkeltvers, der alle er optaget i fire af de indførte salmer.

[65] 133 nye salmer samt tre fra Siunge-Koorets anden part.

[66] Elias Naur 11 salmer, N. Sørensen 5 salmer, J. Pedersøn 3 salmer. Alle disse kasseredes af salmebogskommissionen 1696. J. Brunsmann 5 salmer, hvoraf een blev optaget i Kingos salmebog 1699 og een i husandagtssalmebogen 1703. Af H. P. Resen og P. Olufsen optog Kingo een salme af hver, og de fandt begge plads i husandagtssalmebogen.

for kunstpoesien og barokken kan forklare deres optagelse. Ikke mindst virker Elias Naurs[67] digte som den rene barokmaner, men alligevel blev 11 salmer af denne kingoepigon optaget. Af de øvrige poeter er særlig J. Brunsmann[68] kendt, men heller ikke han bragte noget virkeligt nyt og blivende. Mest af alt virker han uinspireret og stereotyp. Men selvom de nye digteres tilskud virker alt andet end heldige, er de dog vidnesbyrd om forsøget på at slå igennem med en ny versestil og om Kingos stræben efter en bred fornyelse.

Omkring 100 salmer i Vinterparten er hentet fra Hans Thomissøns salmebog og er ofte indført næsten uforandrede. Nogle er dog ændrede mere radikalt efter digtekunstens regler, dog uden væsentlige indholdsmæssige forandringer. Enkelte salmer er indført i dobbelt form (henholdsvis i den originale version og i en version efter kunstpoesiens krav).

Det var denne salmebog, der kasseredes i februar 1690. Tilbage bliver da at afgøre, om den i denne skikkelse kunne give anledning til kritik for brud på kongens instruks fra 1683. Hvad angår instruksens censurbestemmelser er svaret givet. Her skal der kort tages stilling til, om også instruksens redaktionel-saglige krav er blevet overholdt.

Instruksen påbød, at Kingo skulle sammenskrive og indrette sin salmebog med skyldig hensyntagen til de gamle sædvanlige og bedste salmer foruden selv skrive salmer over evangelier og epistler. Dette krav præciseredes i to punkter, der nærmest kan betegnes som en håndfæstning:[69] »1. At de Psalmer, som till dend sædvanlige Søndags Messe for Prædicken henhører, blive u-forandrede, uden hvor det ved et ord, her og der, endelig kunde giøris fornøden, og for aldt at see till, at de Sange, som Lutherus self paa Tydsch hafver sammenskrevet, deris meening ingenlunde fragaaes. 2. At

[67] 1650–1728. 1675 teologisk attestats, 1687 rektor for Odense Skole ved biskop Kingos hjælp, 1691 lektorat i teologi. Naur er typisk repræsentant for dansk højbarok med forbillede bl. a. i Kingos digtning. Hans poetiske hovedværk er *Golgotha paa Parnasso*, 1689.

[68] 1637–1707. Præst og forfatter. Udgav i 1674 det berygtede skrift: *Et forfærdeligt Huus-Kaars (Køge Huskors)*, der på grundlag af autentiske kilder beretter om en omfattende djævelbesættelsehistorie i Køge i begyndelsen af 1600 tallet. Bogen bidrog til at styrke troen på slige fænomener. Den blev oversat både til latin og tysk. I 1676 udgav Brunsmann *Aandelig Siunge-Lyst*, der i 1687 blev udvidet og udkom under navnet: *Den siungende Himmel-Lyst*, se note 74.

[69] Citeret efter »Danske Kirkelove« 1536–1683, III s. 458–49.

Begyndelsen paa Psalmebogen skeer af Kircke Aarets Begyndelse, nemlig dend første Søndag j Advent, og saa fremdelis, indtill Aarets ende, og det saaledis, at hver Søndag faaer sine Sange ordentlig sammenføyede, baade af de gamle og de, som Du self over Epistler og Evangelia sammenskriver till at siunge loco Halelujah, j Prædickestolen eller pro exitu, hvilke skulle være uden Vitløffthighed og effter de beste og sædvanligste Kircke melodier, paa det de dess snarere af dend gemene Mand kan fattis og læris«.

Punkt 1 : Forbudet mod at rette de gamle salmer før prædikenen er fuldt forståeligt. Menighederne kunne dem udenad, fordi de sang dem søndag efter søndag i kirkerne. Danmarks og Norgis Kirke-Ritual, 1685 fortsatte da også traditionen med at synge ganske bestemte salmer til formessen søndag efter søndag [70]. De i Ritualet anførte salmer er i Vinterparten alle indførte uforandrede fra Hans Thomissøns salmebog. Kun enkelte sproglige rettelser har fundet sted i det omfang Christian Vs instruks tillod. Også Kingos midlertidige efterfølger som salmebogsredaktør, Søren Jonæson, indførte disse faste søndagssalmer uforandrede [71]. Hvad de 26 luthersalmer, der blev optaget i Vinterparten, angår, blev kun 6 omdigtede

[70] »O GUD vi love dig«, »Kyrie Gud Fader Alsomhøjeste Trøst«, (dog afløst af »Kyrie Gud Fader af Himmerig« i tiden mellem jul og Mariæ Renselsis Dag, og af »Kyrie Gud Fader forbarme dig over os« i tiden mellem påske og pinse), »Alleniste Gud i Himmerig«, »Nu bede vi den Hellig Aand«, (afløst i tiden mellem jul og kyn-delmisse af »Nu lader os alle takke Gud« og i tiden mellem påske og Kristi Himmelfartsdag af »Christus Jesus for os ofret« og på selve Kristi Himmelfartsdag af »Christ til Himmels monne fare«), »Vi tro allesammen paa een Gud«.

[71] Udkast til en Kirkesalmebog, afsnittet: Psalmer som brugis hver Søndag. Under arbejdet med en afhandling om Søren Jonæsons salmedigtning til professor dr. theol. Niels Knud Andersens øvelse har jeg fremdraget og verificeret et hidtil upåagtet håndskrift med titelbladet: »Den Forbedrede Psalmebog/ eller/ De gamle og brugeligste/ Psalmer/ efter Rimekonsten/ forandrede/ Dem til Tieneste/ som Lyst dertil have«. Thott 463-4° (Kongl. Bibl.). Salmebogen skyldes Søren Jonæson og er opbygget og indrettet som en privatsalmebog med henblik på det personlige fromhedsliv og husandagten. Den er antagelig blevet til efter 1693, da Jonæsons Udkast til en Kirkesalmebog var blevet kasseret. Han har heri optaget sine egne oversættelser af tyske salmer (25) samt sine bearbejdelser af gamle salmer fra Cassubes salmebog. Endelig har han også foretaget bearbejdelser af de gamle kernesalmer, som det var ham påbudt at indføre uforandrede i kirkesalmebogen. Den Forbedrede Salmebog er særlig interessant derved, at den har en fortale af Jonæson, hvori han gør rede for sin arbejdsmetode og sine synspunkter som salmebogsredaktør, se note 74. Bogen blev aldrig trykt. (se iøvrigt Anders Malling: Dansk Salmehistorie V, s. 343-44 og 347-48.) Jeg håber senere at kunne offentliggøre en artikel om dette håndskrift.

og det yderst skånsomt. Oversættelserne er baseret på den tyske tekst og var i høj grad tiltrængte. Selv den »konservative« salmebogskommission af 1696 så sig nødsaget til at omdigte en luthersalme. Dette var da heller ikke forbudt i forordningen, blot meningen i salmerne ikke blev fragået.

Forbudet mod at rette de gamle faste salmer før prædikenen har Kingo opfattet som tilladelse til at rette en del af de øvrige gammelkendte salmer efter den metriske reforms krav, sådan at både rim og metrum kom til at passe. I overensstemmelse hermed påberåbte Kingo sig senere at have fulgt kongens instruks med hensyn til de gamle salmer[72]. Instruksens ordlyd giver da også klart Kingo lov til de foretagne omdigtninger; ellers er Christian Vs instruks på dette punkt intetsigende. Det kan iøvrigt ikke være kommet bag på hverken konge eller professorer, at Kingo var svoren tilhænger af den nye digtekunst. De to Sjungekor er et håndgribeligt bevis herpå. Man kan også henvise til det positive syn på digtekunsten, der kommer til udtryk i fortalen til Vinterparten, der forblev uændret i samtlige tryk[73]. Tidens poeter havde nøjagtig samme syn på digtekunsten som Kingo[74]. Også Søren Jonæson gik helt ind for kunststilen, selvom han rigtignok langt fra mestrede

[72] Brev til H. Bornemann, 28/3 1696. Saml. Skr. V, s. 248.

[73] Kingo begrundet sin anvendelse af kunstpoesien ved at sammenligne den med tidligere tiders digtekunst: »Men som dend Poetiske Kunst ey paa de Tider, udi disse og andre Rigers Modersprok, vaar kommen til dend Art og Øvelse som nu, lood de gode Salige Mænd deres Riim løbe paa frj Haand, meere agtende Slutningen, end dend visse Maal og jefnløbende Samling udi Verset og Riimslutningen. Det vaar saa de Dages Maneer og klingede da meget vel, og det bør at være langt fra enhver af os, at vi skulde vilde mene eller tale andet end vel, om det som haver været saa Gudelig og vel meent til Guds Ære og hans Menigheds Opyggelse.« Saml. Skr. IV, s. 8-9.

[74] I Siungende Himmel-Lyst, 1687, skriver J. Brunsmann i fortalen: »Omsider fornam jeg og/ en anden hafde det samme for at giøre (at digte salmer efter kunstpoesiens regler)/ nemlig Vel-ædle og Vel-ærværdige Bispen af Fyen: Aff hvis Arbejde i denne Sag jeg ogsaa noget har seet/ og det med god Fornøjelse læst: Og forholder at naar det kommer for Lyset/ det da skal fyldistgiøre en hvers Længsel. Hvorfor jeg og gierne har holdt mig fra at giøre noget videre der ved.« Citatet understreger iøvrigt, at Kingo ikke har udarbejdet sin salmebog i ophøjet isolation.

I fortalen til Den Forbedrede Salmebog (se note 71) forsvaret Jonæson kunstpoesien, fordi man lever i en tid, »da digterkonsten er kommen saa vidt at Quinder, ja moxen børn veed smukkere at rime, end lærde Mænd i gamle Dage.« Men også teologisk forsvares digtekunsten, thi »naar en Psalme baade er af god indhold, og i gode Vers, da opmuntres derved en Cristen meere, end naar der fattes enten af delene«.

den som sin forgænger som salmebogsredaktør. De forskere[75], der har antaget, at kunstpoesiens anvendelse var afgørende for Vinterpartens fald, har derfor næppe ret. Salmebogssagens videre forløb underbygger denne dom. Thi da Jonæson efter Kingos fald skulle redigere sit udkast til en kirkesalmebog, foretog han langt flere omdigtninger af de gamle salmer (også af Luthers) end Kingo. Hvis Vinterparten kasseredes som følge af Kingos anvendelse af kunstpoesien, er det utænkeligt, at Jonæson bagefter skulle gentage fejlen og ovenikøbet i langt større målestok.

Kingos interesse for kunstpoesien fik ham til at medtage en række salmer af samtidens »mindre« poeter, selvom det ikke var påbudt i forordningen. Men heller ikke dette forhold kan have haft afgørende betydning[76]. Dels var det såre naturligt, at samtiden fik en plads (omend beskeden) ved siden af den »store« Kingo[77], dels var disse salmer sanktioneret af biskop Bagger og kunne være blevet fjernet fra salmebogen uden større sværds slag mellem første og andet tryk, hvis stemningen havde været dem imod. Salmebogs-kommissionen 1696 benyttede iøvrigt den ene af de 5 salmer, Kingo havde optaget af J. Brunsmann, til sin kirkesalmebog 1699 og optog 5 af de øvrige nyindførte salmer fra 1689 i husandagtssalmebogen 1703.

Punkt 2: Kingo indrettede sin salmebog efter kirkeåret, ganske som det var ham påbudt. Hans egne salmer fik her en altdominerende plads. Det forordningen kalder »endeel af dine Egne« blev til over halvdelen af salmerne (136 af 263). Alle var forfattede efter den nye kunstpoesis regler og opstillet i verseform, så den nye kunststil rigtig kunne komme til sin ret, mens de gamle salmer alle var trykt i prosaform[78]. Opstillingen og antallet af Kingos egne salmer har derfor nok virket provokerende og lovlig selvbevidst på mange. Men at slutte herfra og til Vinterpartens fald er ikke muligt, selvom

[75] Rich. Petersen s. 348, J. Paludan s. 274, R. Paulli s. 960, J. Oskar Andersen s. 40, Saml. Skr. IV, foreløbig indledning, Niels Møller s. 25, Anders Malling s. 440.

[76] Modsat Rich. Petersen s. 347, C.J. Brandt s. 21, Heiberg s. 177.

[77] Søren Jonæson optog i sit udkast 6 salmer af kunstpoeten Anders Bording. Når salmebogs-kommissionen 1696 klart gik mod kunstpoesiens anvendelse ved de gamle salmer (jvf. kommissionens beretning om arbejdet med salmebogen til Christian V, Saml. Skr. V, s. 259), var det som følge af den kritik af kunstpoesien, der rejstes efter Kingos og Jonæsons forsøg.

[78] Foruden Kingos egne salmer var 17 salmer af samtidens poeter også opstillet i verseform.

en evt. salmebogskommission i 1689 givetvis ville have skåret ned på antallet af kingosalmer[79]. Men dels havde Christian V tilladt Kingo at skrive salmer til hver eneste helligdags epistel- og evangelietekst, dels kunne der være skåret ned på antallet inden udgivelsen. Det store antal kingosalmer kan næppe være kommet bag på kongen, da det er det samme i første og andet tryk. Da salmebogs-sagen påny blev genoptaget i slutningen af 1695, regnede Kingo da også stadig med at få Vinterparten udgivet. Først lidt efter lidt forberedte salmebogskommissionen ham på, at mange af hans egne salmer ville blive udelukkede. Intet tyder på, at Kingo før efteråret 1696 havde hørt afgørende anker mod antallet af egne salmer.

Den omstændighed, at Kingo er langt den bedst repræsenterede digter i den forholdsvis lille forordnede salmebog fra 1699 (med 85 af 297 salmer), vidner om, at man ikke for alvor kunne anklage Kingo for teologiske vildfarelser eller for en for stor vidtløftighed (*grandiloquentia*) i sine salmer[80]. Kingo kalder sin såkaldte *grandiloquentia* for dansk og forsvarer sig med, at den let forstås af den »gemeene, der tidt haver meere Fattelse, end somme lærde tager sig vare for«[81]. Den fremtrædende plads, der blev Kingo til del i den endelige salmebog 1699, viser, at Kingo beholder ret!

Tilbage bliver spørgsmålet, om Kingo i sit udvalg af gamle salmer havde valgt rigtigt, eller om antallet af hans egne salmer havde skubbet »kanoniske« salmer ud. En afgørelse heraf er naturligvis noget af en skønssag. Sammenligner man imidlertid Vinterparten med tidens fuldkomne salmebøger, Søren Jonæsons salmebogsudkast og den forordnede salmebog fra 1699, synes Kingo at have valgt rigtigt og tilstrækkeligt bredt. Han selv var af samme mening: »Af de gamle og meest brugelige Kirke-Sange, veed ieg ingen at have udelukt, saavidt som til Vinterparten kunde henhøre«[82]. Man kan efter vor opfattelse ikke påstå, at antallet af de gamle salmer er for ringe, men derimod, at antallet af Kingos egne salmer er for stort i forhold til salmebogens størrelse. Netop det store antal kingosalmer var skyld i, at salmebogen måtte komme i to dele, hvilket vidner om svigtende sans for proportioner hos redaktøren.

[79] Salmebogskommissionen 1696 medtog kun 55 af Kingos salmer fra Vinterparten.

[80] Brev fra Kingo til professor Hans Wandal 28/1 1697. Saml. Skr. V, s. 255–56.

[81] Se note 80.

[82] Brev fra Kingo til biskop H. Bornemann 28/3 1696. Saml. Skr. V, s. 248.

Men denne anke mod Kingo er en senere tids og var næppe fremme i kriseåret 1690.

Vore undersøgelser kan vi konkludere derhen, at Vinterpartens andet tryk ikke står i nogen modsætning til Christian Vs instruks fra 1683. Ja ikke engang første tryk af salmebogen gik udover instruksens. Når dette alligevel blev ændret, skyldtes det simpelthen, at Kingo lod sit arbejde bedømme og kritisere inden udgivelsen af både dekan og hof. At salmebogen vakte større kritik i vide kredse er en sag for sig og i denne sammenhæng ganske ligegyldig. Salmebogssagen var nu engang en sag mellem enevælden og Kingo, og derfor kunne den fynske biskop med god samvittighed i 1696 skrive, at han havde fulgt kongens befaling ved Vinterpartens indrettelse, »som ieg meer end nok kand beviise«[83].

Vore undersøgelser vil herefter koncentrere sig om de dramatiske begivenheder i januar og februar 1690 for derigennem at finde frem til årsagen til annulleringen af det givne privilegium.

V

Oversekretæren for Danske Kancelli Bolle Luxdorph[84], under hvem salmebogen administrativt sorterede, spillede en hovedrolle ved Vinterpartens indførelse den 25. januar 1690. Som Kingos gode ven var det ham sikkert en kær pligt at referere salmebogssagen for Christian V og udvirke bogens approbation. Kingo fik et godt og beskærmende privilegium for sin salmebog. Den blev påbudt indført i hver sognekirke første søndag i advent 1690 og prisen fastsattes til 6 mark for et indbundet og 5 mark for et uindbundet eksemplar. Til dækning af de store trykkeudgifter og som en art honorar fik Kingo og hans arvinger tyve års eneret på trykning og salg. Endelig blev en række straffeforskrifter til værn om privilegiet fastslået, mens Kingo selv fik overdraget at udpege »bogførere«, der kunne distribuere Vinterparten[85].

[83] Brev fra Kingo til biskop H. Bornemann 18/1 1696. Saml. Skr. V, s. 242.

[84] Se note 30.

[85] Jvf. Christian Vs brev til Kingo af 25/1 1690. Saml. Skr. V, s. 234–37. Alle sognekirker i Riget fik påbud om at anskaffe salmebogen senest 11. juni 1690. Straffeforskrifter: a) 1000 rigsdaler i bøde for at besidde et falskt eksemplar af Vinterparten (eksemplarer der ikke var trykt i Kingos trykkeri), b) En kendelse om ransagning for rettens betjente i huse, der var under mistanke som gemmested for falske eksemplarer af Vinterparten.

Alt lykkedes tilsyneladende, men allerede den 12. februar samme år ændredes situationen totalt. Luxdorph blev afskediget uden varsel! Christian V skriver herom i sin dagbog for den 12. februar:[86]: »Skrev Jeg til Geheime Raad Wibe, at han skulde sige og lade Luxdorf vide, at han skulde forføie sig ud paa Landet til videre, for han blev alt for dristig i sin Ober Secretari charge, at bringe mig Donter for, som sig ei saa ret befandtes, som han refererede«.

Hvad det var for sager, Luxdorph havde refereret galt for kongen, viste sig den 22. februar, da Kingos Vinterpart blev trukket tilbage af Christian V og beordret indsendt til Danske Kancelli. Der kan ikke være tvivl om, at det var salmebogssagen, der gav den aktuelle anledning til Luxdorfs fald[87]. To samtidige breve belyser begivenhederne nærmere. Det ene er fra 8. marts 1690 og skrevet af Arne Magnussen[88]: »Oversecretairen Bolle Lûxdorph er bleven afsat for et kongebrev som han, Kongen uafvidende skal have ladet udgaae, men beholder dog sin Gage. Moth haver nu opsyn baade over danske og norske Suppliker; der ere ei mange, som kunne staa ham i Vejen«. Da der er tale om et privatbrev, skal man næppe presse sætningerne for meget. Vore øvrige kilder, bl. andet ovennævnte dagbogsoptegnelse, tyder ikke på, at Luxdorph lod et kongebrev afsende uden kongens vidende, hvilket heller ikke kunne forblive skjult, men at han har skjult noget af indholdet i et kongebrev, han ekspederede. Men det citerede brev viser klart, at den egentlige årsag til begivenhedernes forløb var Luxdorfs kontrovers med Christian V.

Det andet brev er meget oplysende. Det er skrevet dagen før Vinterpartens officielle tilbagekaldelse. Brevskriveren er den svenske gesandt i København Leyoncto, mens adressaten er selve Sveriges konge Carl XI[89]: »Hwad för ett privilegium, som en af Konungens Öfwer Secreterare Luxdorff benämnd har utverkat här hos Konungen för Super Intendenten på Fyen Kingo, att uti alla Församlingar här i Riket antagas skulle till den första advent en ny Psalmbok, som han gjort hade, och den andra, som härtills ifrån så långa tider i bruk varit, åter afskaffas, sådant täcktes

[86] Christian Vs Dagbog 1690. *Nyt Historisk Tidsskrift* I, 1847, s. 510.

[87] Jvf. Gustav Wad: Bolle Luxdorph, *Personalhistorisk Tidsskrift*, I, s. 47 f.

[88] Brevet skrevet på islandsk. Her anført i oversættelse efter *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed*. III, s. 70.

[89] 21. februar 1690. Brevet trykt i: *Danske Samlinger* 2. Rk. 5 1876-77, s. 311-12.

Eders Kong. Maj^t af hosgående tryckta förordning nådigst intaga och sig föreläsas låta[90]. Knappt war denna förordning utkommen och blefwen publique, förr än Konungen genom Geheime Rådet Wibe lät ankundiga Öfwer Secretaren sin onåde, och att han sig utur staden begifwa skulle, det han ock straxt gjorde retirerandes sig på sitt gods uppå landet. Orsaken dertill säges wara, att han något skall hafwa inryckt som Konungen nu icke will kännas wid, föregifwandes sådant woro emot dess resolution och wilja, men revera är det, at Cleresien ingen communication deraf hafwer haft förrän efteråt, då en och annan hafwer representeret Konungen, hwad confusion och oreda det skulle sätta i Församlingen, hwilket man ock har kunnat besinna, och derföre blef boktryckaren genast pålagt, att icke sälja eet exemplar mera af denna förordning eller privilegio, och skall jag neppeligen tro, att denna nya Psalmbok någotid kommer i bruk.

Den svenske gesandt omtaler to årsager til faldet, dels en politisk (at Luxdorph refererede galt), dels en redaktionel-saglig (at gejstligheden ikke havde været taget med på råd). Hvad den redaktionel-saglige anklage angår, er der tidligere talt udførligt. Her skal kun knyttes enkelte bemærkninger til det forud fastslåede. Det virker, som om man udadtil har givet Kingos redaktion af Vinterparten skyld for dens fald, hvilket utvivlsomt fandt god genklang hos Kingos modstandere. Denne forklaring var faktisk også den eneste officielle mulige, hvis ikke den store politiske skandale skulle oprulles for alt folket. Kingos brevkorrespondence fra årene 1695–97 nævner således en række beskyldninger mod Vinterparten, som Kingo dog aldrig havde fået nærmere præciseret. Han fremhæver, at han aldrig er blevet hørt i sagen[91], at han havde efterlevet den kongelige instruks og været villig til at korrigere[92], men alligevel var blevet tvunget til at »lide og tie stille«[93]. Kingo selv er dog klar over, at den egentlige årsag er misundelse og deraf følgende politisk ugunst. Derfor kan han skrive, at hans sag så længe har været kvalt fra »alt Haab om Oprejsning«[94].

Den redaktionel-saglige anklage mod Kingo er kun at betragte som en skinforklaring, der efter Luxdorphs fald havde gode mulig-

[90] Forordningen medsendt.

[91] Jvf. brev til Christian V, 15/1 1696. Saml. Skr. V, s. 241.

[92] Jvf. brev til Reventlow, 22/11 1695. Saml. Skr. V, s. 240.

[93] Jvf. brev til Reventlow, 22/11 1695. Saml. Skr. V, s. 239.

[94] Jvf. brev til Reventlow, 27/3 1696. Saml. Skr. V, s. 246.

heder for at blive udspreedt og troet. Kingo havde rettet alt det i første tryk af Vinterparten, der havde fremkaldt kritik[95], selvom allerede første tryk var blevet til i nøje overensstemmelse med Christian Vs instruks og under »myndig censur«[96]. Bemærk også, at det var biskop Bagger og ikke Kingo, der havde ønsket de omtalte 24 gamle salmer moderniseret. Kingo kan altså på ingen måde lastes. Det virker også absurd at forestille sig, at evt. indflydelsesrige modstandere af Vinterparten skulle have ventet med at rejse virkelig kritik af bogen til efter kongens approbation. Denne fremgangsmåde var næppe tænkelig under Christian V, thi et angreb på salmebogen ville da ikke blot være et angreb på Kingo og Bagger, men tillige på den enevældige konge. Man må ligeledes stille sig yderst skeptisk over for den teori, at kongen skulle være lydhør overfor kritik af Vinterpartens indhold efter at kirkens ledende mand, biskop Bagger, havde erklæret sig tilfreds. Christian V skred først ind mod Vinterparten *efter* Luxdorphs fald, hvilket næppe kan betyde andet, end at der var tale om en politisk affære. Luxdorph var ikke ansvarlig for salmebogens redaktion, men for dens administration. Dette modsiges ikke deraf, at den saglige kritik af Vinterpartens indhold og redaktion, der øjensynlig herskede i teologiske kredse, herefter fik mulighed for at vinde gehør.

Hele handlingsforløbet tyder på, at Christian V har følt sig bedraget rent embedsmæssigt. Det var iøvrigt i denne sag det eneste felt, hvor han selv havde indsigt. I samme retning peger beretningen om biskop Baggers besøg hos kongen to dage efter Vinterpartens fald[97]. Bagger indfandt sig hos Christian V for at overtale ham til alligevel at indføre Vinterparten, men kongen udtalte blot, at han kendte bispen ud fra hans gerninger, hvorefter kongen brat vendte sig om og afbrød al videre samtale. Biskop Bagger blev meget chokeret herover og gik direkte hjem og lagde sig syg i fjorten dage.

Bagger, der ligesom Kingo var ven med Luxdorph, troede vel at kunne redde Vinterparten på trods af Luxdorphs kontrovers med kongen. Bagger vidste jo, at Kingo havde handlet, som han burde og skulle under hele salmebogssagen. Derfor overraskedes og forfærdedes han, da han opdagede, at kongens vrede ikke blot gjaldt

[95] Jvf. brev til Reventlow, 22/11 1695 og brev til Christian V, 15/1 1696.

[96] Brev til H. Bornemann, 18/1 1696. Saml. Skr. V, s. 243.

[97] Jvf. brev fra den svenske gesandt Leyoncto til Carl XI. 7. marts 1690. Brevet trykt i: Danske Samlinger 2. Rk. 5, s. 313.

Luxdorph (som havde bragt »Donter for«, der ikke var i den orden han havde foregivet) men også Kingo. Det ser derfor ud til, at Christian V har følt sig bedraget af både Luxdorph og Kingo, og det er nærliggende at antage, at han har anset de to venner for at være sammensvorne. Spørgsmålet er derfor: på hvilket punkt har Luxdorph i sin egenskab af oversekretær refereret galt? Som den officielle ansvarlige i salmebogssagen er det sandsynligt, at han har sikret Kingo et for godt privilegium. Privilegiet drejede sig dels om fastsættelse af prisen for den nye salmebog dels om varigheden af Kingos eneret på trykning og salg. Netop disse rent praktiske forhold sorterede under oversekretæren for Danske Kancelli, og det var derfor kun på disse områder, Luxdorph havde mulighed for selv at disponere. En undersøgelse af henholdsvis priserne på Vinterparten samt af privilegiets længde kan derfor muligvis fastslå, hvad oversekretæren havde skjult for Christian V.

I kongens instruks 1683 forordnedes det, at den kommende salmebog skulle sælges »for en billig og lidelig pris«[98]. I sin ansøgning om privilegium for Vinterparten foreslog Kingo prisen sat til henholdsvis 7 mark for et indbundet og en rigsdaler (6 mark) for et uindbundet eksemplar[99]. Den endelige pris blev på henholdsvis 6 og 5 mark[100]. Til sammenligning kan tjene, at den hele fuldkomne salmebog 1699 uindbunden kostede en rigsdaler[101]. Selv denne pris virkede for høj, for Frederik IV sænkede straks efter Christian Vs død prisen til en slette daler[102]. Prisen i 1689 var dog ikke urimelig i forhold til Vinterpartens størrelse, men den var urimelig høj for den fattige mand, når man tager i betragtning, at han også skulle anskaffe en sommerpart af salmebogen. Så måske var det på dette punkt, Luxdorph handlede på egen hånd. Alligevel er det usandsynligt, at det er prisansættelsen, der blev ændret til Kingos fordel. For det første er det jo slet ikke umuligt, at Christian V havde billiget prisen på 6 og 5 mark. Hvis salmebogen ikke skulle blive et underskudsforetagende, kunne prisen dårligt sættes meget lavere. Skulle Luxdorph alligevel gå uden om kongen i dette spørgs-

[98] Der var ikke tale om, at salmebogen skulle komme i to dele. Imidlertid godkendtes dette både af Bagger, Luxdorph og Christian V (25/1 1690).

[99] 25/9 1689. Saml. Skr. V; s. 233–34.

[100] Kongeligt brev til Kingo 25/1 1690. Saml. Skr. V, s. 234–37.

[101] De anførte priser gælder for octavudgaverne af salmebøgerne.

[102] Brev fra Frederik IV til biskop H. Bornemann 21/11 1699. Saml. Skr. V, s. 276.

mål, kunne han iøvrigt lige så godt have imødekommet Kingos anmodning fuldtud og fastsat prisen til 7 og 6 mark. Endelig er der et forhold, der synes at udelukke prisspørgsmålet som afgørende for Luxdorps fald: prisen på salmebogen kunne af gode grunde ikke forblive en hemmelighed ret længe. Så snart salget var organiseret, ville prisen komme frem og kongen hurtigt få nys herom. Luxdorph må have kunnet forudse en sådan uundgåelig udvikling og har derfor antagelig trolig refereret prisen for Christian V uden at stikke noget under stolen.

Derimod har der været gode muligheder for Luxdorps egenhændige dispositioner hvad angår fastsættelse af privilegiets bestemmelser om varigheden af den tid, Kingo alene måtte trykke og sælge Vinterparten. Der var i og for sig intet til hinder for, at dette forhold kunne holdes hemmeligt indenfor Danske Kancelli. Luxdorph kunne give kongen *en* oplysning og samtidig drage omsorg for, at den kongelige befaling blev ændret, inden den gik ud af Danske Kancelli. Eller han kunne helt undlade at referere dette punkt for Christian V. Hvis alt gik som beregnet, ville kongen ikke interessere sig yderligere for sin skrivelse og dens forordninger, da salmebogen administrativt hørte ind under Kancelliets embedsførelse. Man ville heller ikke kunne forvente, at spørgsmålet om privilegiets længde ville dukke op under salget af Vinterparten.

Med forordningen i 1683 fulgte et privilegium på 15 års eneret på salg og trykning »fra dette Vores Brevs Dato af regne«[103]. Privilegiet synes således udformet, at det både skulle være tilstrækkeligt stort for Kingo og samtidig være en spore til at få arbejdet færdigt hurtigst muligt[104]. Ud fra det privilegium på 10 år, der endegyldigt blev givet Kingo i 1699[105], er det nærliggende at slutte, at der var beregnet ca. 5 år til udarbejdelsen af salmebogen og ca. 10 år til fortjeneste ved salg. Kingo har øjensynlig ikke været tilfreds med et reelt privilegium på 10 år, især efter den forholdsvis lange tid der var gået med udarbejdelsen af Vinterparten. I sin ansøgning til kongen den 25. september 1689[106] anmodede han om privilegium »i Tyve nestfølgende Aar fra Eders Maytt. privilegii dato at regne«. Dette er i realiteten en forøgelse af privilegiet på 100% (fra 10 til 20 år). Ønsket fra Kingo blev netop imødekommet

[103] Privilegiet gik altså fra 27/3 1683 til og med 27/3 1698.

[104] Jvf. brev fra Christian V til Kingo 1/5 1697. Saml. Skr. V, s. 261–62.

[105] Jvf. brev fra Christian V til Kingo 21/7 1699. Saml. Skr. V, s. 271–72.

[106] Se note 99.

i kongens brev af 25. januar 1690, men der er forskellige omstændigheder, der tyder på, at det nok så meget var Luxdorph som Christian V, der stod bag opfyldelsen af Kingos ønske. Med kongebrevet af 25. januar 1690 var der ellers rådet bod på det nedslag i prisen, som Kingo måtte tage til efterretning.

Kort efter kongens approbation af Vinterparten indfandt Kingos uven, Frederik Gersdorff, [107] sig hos Christian V [108], med hvem han havde rejst i udlandet i 1685. Gersdorff, der havde en art frisporg hos kongen, gjorde ironisk det forslag, at han og hans venner skulle have et godt privilegium, så de snarest kunne komme ud af deres gæld. Han anmodede følgelig om et privilegium for Gyldenløve på en salmebog, for Reventlow på en ABC og for sig selv på en katekismus.

Der er antagelig sket følgende: Kort efter Vinterpartens udgivelse er en af hoffets mest betydende mænd, Frederik Gersdorff, kommet undervejs med, at Luxdorph havde udstedt et bedre privilegium for Kingo, end det kongen havde godkendt. Sagen var »gefundenes fressen« for dem, der dels var misundelige på oversekretærens magtstilling (og sådanne findes altid) dels misundelige på Kingo og utilfredse med, at de ikke var taget med på råd. Gersdorff har med sin henvendelse fået kongen til at undersøge Luxdorphs handlen, og da Christian V fandt, at denne var gået bag hans ryg, har han straks beordret ham bort fra hovedstaden og embedsførelsen. Gersdorff har antagelig ved samme lejlighed antydnet, at Luxdorph og Kingo havde gjort fælles sag i håb om en stor fortjeneste. Derfor faldt også Vinterparten.

Denne tydning af begivenhederne støttes af det brev, den svenske gesandt sendte til Carl XI den 7. marts 1690. Heri redegøres for rygterne om, at Kingo og Luxdorph skulle dele fortjenesten på Vinterparten, som skulle indbringe 220.000 rigsdaler, når alle kirker havde købt og indført salmebogen [109]. På Gersdorffs parti befandt antagelig også Matthias Moth sig [110]. Han havde hidtil

[107] 1650–1691. Overceremonimester og gesandt. Geersdorff var netop vendt hjem fra England 30. april 1689.

[108] Jvf. oplysning i de Klevenfeldtske Samlinger. Brandt og Helweg: Den danske Psalmedigtning I, 1846, s. 61.

[109] Se note 97.

[110] 1649–1719. 1675 assessor, 1680 udnævntes han til kancelliraad og kammersekretær for Norske Sager, august 1688 blev han oversekretær for Norske Kancelli og fra og med 1690 også for Danske Kancelli. Hans søster Sophie Amalie blev

været oversekretær for Norske Kancelli, men blev ved Luxdorps fald tillige oversekretær for Danske Kancelli. Hans interesse i intrigespillet er ganske klar, da han var selvskreven til at overtage Luxdorps stilling. I det tidligere anførte brev fra Arne Magnussen siges det indirekte, at han ikke gik af vejen for at tage del i det politiske spil. Man kan karakterisere intrigespillet med det kendte ordsprog: Den enes død, den andens brød. Moth og Gersdorff fik styrket deres magtposition ved Luxdorps fald, og det var hovedformålet med deres initiativ.

Rygtene om økonomisk vinding nåede også til Kingo. Derfor understreger han i et brev til kongen 1696 [111], at han nok anmoder om, at hans privilegium må »handthæves og beskiærmes«, men han ønsker ikke, at kirkerne skal forpligtes til at købe salmebogen for egne midler.

Intrigespillet ved Christian Vs hof bragte både Luxdorph og Kingo til fald. Christian V kunne selv konstatere rigtigheden af Gersdorffs anklage mod Luxdorph, og som følge heraf lånte han også øre til Gersdorffs sladder om Kingo. De intrigerende kredse ramte netop det anklagepunkt, som måtte påvirke en enevældig konge: kongen ført bag lyset af sin egen oversekretær og af sin biskop på Fyn. Når Christian V reagerede så voldsomt, hænger det nok sammen med, at Luxdorph en gang tidligere var blevet pågrebet i at referere galt overfor kongen [112].

Kingo synes imidlertid uskyldig. Han fik ingen forklaring og blev heller ikke afkrævet nogen. Der blev ikke engang givet ham lejlighed til at fremføre et forsvar. Heller ikke biskop Bagger fik lov at tale hans sag, og Kingos modstandere kunne kun se deres interesse i at ignorere og isolere biskoppen over Fyens Stift, nu da lejligheden til at ramme ham uventet var kommet. Det er ikke noget tiltalende billede af hoffets magtkamp, der oprulles gennem disse aktstykker, og Christian V selv synes slet ikke moden som enevældig konge. Da han følte sig bedraget, reagerede han alt for voldsomt uden at

i 1671 Christian Vs elskerinde, hvilket var afgørende for Moths advancement. Oprindelig var Moth uddannet læge, men gik hurtigt i statens tjeneste, hvor han blev en af de største samlere af »bens«. Hans interesse for digtekunsten fik ham til at oversætte Ovids Metamorfoser på danske aleksandrinere. Søren Jonæsen kan takke ham for sin stilling som sognepræst og provst i Roskilde, ligesom det var Moth, der overdrog salmebogens udarbejdelse til Jonæsen efter Kingos fald.

[111] 15/1 1696. Saml. Skr. V, s. 241-42.

[112] Jvf. Gustav Wad, s. 47. Det er dog uvist, hvad sagen dengang drejede sig om.

foretage virkelige tilbundsgående undersøgelser. Når alt kom til alt, var der jo »kun« tale om, at Luxdorph havde forsøgt at hjælpe og glæde sin ven Kingo med et særligt godt og beskærmende privilegium. Om bedrageri i dette ords gængse betydning var der ikke tale.

Man kan naturligvis drøfte, om Kingo var medvidende om Luxdorps fuskeri eller direkte havde stået bag det. Det sidste synes ganske udelukket ud fra sagens videre forløb. Kingos korrespondence viser klart, at Kingo følte sig forfulgt udelukkende på grund af misundelse. Var Kingo hovedmanden i affæren, ville denne brevveksling næppe være tænkelig. Man må ikke overse, at Kingos breve er stilet til mænd, der var nøje inde i sagens rette sammenhæng. For Kingos uskyld taler også den kendsgerning, at Christian V hurtigt efter begivenhederne tog både Kingo og Luxdorph til nåde igen, hvilket var utænkeligt, hvis kongen var overtydet om, at de var bedragerere. Endelig viser den omstændighed, at Kingo overhovedet ikke blev afkrævet nogen forklaring, at der ikke kunne rejses reel anklage mod ham. Kingo har næppe engang været vidende om Luxdorps embedsmisbrug, men det udelukker ikke, at han kan have lagt pres på Luxdorph for at opnå et så godt privilegium som muligt. Kingo undså sig ikke for at benytte sig af gode forbindelser. Men herfra og til bedrageri er et meget langt spring. Ingen af vore kilder giver os anledning til at kaste mindste mistanke på Kingo, der på sin side agtede enevældens konge så højt, at det nærmest er utænkeligt, at han skulle have forsøgt at narre Guds indsatte og velsignede myndighed. Kingo blev offer for politisk intrigespil, der forløb uden nogensomhelst hensyntagen til eventuelle redaktionel-saglige synspunkter.

Da kongens første ophidselse havde lagt sig, indså han, at hans første reaktion var for streng og overilet. Muligvis er netop Kingos uskyld i skandalen blevet godtgjort for ham, og han har da »tilgivet« sin store poet, der så ofte havde prist kongen og hans hus. Men Vinterparten stod ikke til at redde i denne omgang. Enevældens konge kunne umuligt gøre direkte afbigt ved at indrømme sit overgreb på Kingo uden at fornægte enevældens væsen. Man lod derfor salmebogssagen stille i bero. En vis oprejsning fik Kingo dog snart efter, da Christian V den 4. marts samme år gav Kingo rang med justitsråder[113]. Kongen tog herigennem afstand fra rygtet

[113] 5 marts blev Luxdorph modtaget i audiens hos Christian V, overfor hvem han gjorde afbigt, jvf. G. Wad, s. 48 f.

om bedrageri. Luxdorph blev samtidig atter optaget ved hoffet efter Reventlows forbøn. Men begivenhederne havde uigenkaldeligt ændret begges stilling fremover. Luxdorph måtte drage til Stockholm som envoye og fik ikke sin stilling som oversekretær tilbage. Dette kan synes retfærdigt, da han vitterligt havde brudt tillidsforholdet til kongen, selvom der ikke var tale om bedrageri for at opnå personlig vinding. Uretfærdigt må derimod sagens udfald have virket på Kingo, hvilket de berømte bitre vers i nogle af Vinterpartens eksemplarer vidner om. Fra første færd havde han været en ufrivillig brik i det politiske intrigespil, og slutresultatet var for ham ensbetydende med foreløbig udelukkelse fra salmebogsarbejdet. I de næstfølgende år var han ikke blot frataget sit redaktionelle hverv, men også hans salmer var nu uønskede[114]. Men alt hvad Kingo kunne gøre var blot at »lide og tie stille«.

VI

Biskop Bagger døde i 1693 og overceremonimester F. Geersdorff allerede i 1691. For Kingo betød det, at han både mistede sin bedste og mest indflydelsesrige støtte og slap af med sin værste uven og modstander. Moths udnævnelse til oversekretær istedet for Luxdorph indebar også, at Kingo i nogle år måtte forholde sig passiv i salmebogssagen, især så længe Søren Jonæsøns salmebogsarbejde stod på. Men så snart det stod klart, at heller ikke Jonæsøns udkast kunne opnå approbation, fattede Kingo nyt mod. I de år, der var forløbet siden Vinterpartens fald, havde han vundet en vis indflydelse tilbage bl. andet takket være kongens skriftefader Peter Jespersen[115], så da Christian V den 17. marts 1696[116] udpegede en salmebogskommission til løsning af krisen, pålagde han udtrykkeligt kommissionen at drage særlig omsorg for »dend Salmebog, som

[114] Søren Jonæson optog ikke een eneste af Kingos salmer i sit »Udkast til en Kirkesalmebog«.

[115] Kgl. konfessionarius 1688. Kendt som en strålende prædikant med tilnavnet: Herrens Gyldenmund. En af tidens mest indflydelsesrige præster. Han drog bl. a. omsorg for, at Griffenfeld til sidst slap ud af fængsel. Kingo betroede i januar 1696 ham at overgive sit brev om salmebogssagens genoptagelse til Christian V, sådan at P. Jespersen kunne medgive sin anbefaling. Brevet har efterskriften: »NB. Sendt Dr Peter med Posten d. 2^{den} Februarii«. Saml. Skr. V, s. 242. Om forholdet mellem Kingo og P. Jespersen jvf. brev til biskop Jens Bircherød 7/3 1696, Saml. Skr. V, s. 243 og til professor Hans Wandal 17/6 1696 Saml. Skr. V, s. 252-53.

[116] Saml. Skr. V, s. 244-45.

Os Elskelig Doct. Thomas Kingo, Biscop over Fyens Stifft, Anno 1689, haver ladet udgaa . . .«

Kingo håbede og forventede at hele Vinterparten nu omsider skulle blive indført, og han gik trøstigt igang med at skrive nye salmer til en sommerpart. Imidlertid skuffedes Kingo snart på dette punkt. Lidt efter lidt forberedte kommissionen ham på, at ikke blot Vinterparten endegyldigt var kasseret, men også en del af hans egne salmer. Den kritik af Vinterparten, der med styrke havde gjort sig gældende efter begivenhederne i februar 1690, kunne ikke siddes overhørig. Klog af skade handlede Christian V dennegang såre diplomatisk. Hans forordning til salmebogskommissionen[117] var et kompromis mellem de stridende parter, fordi den dels indrømmede plads for nye salmer, der var forfattede efter kunstpoesiens regler (især Kingos salmer), og dels imødekom de kredse, der mente, at de gamle salmer i de kendte versioner rigelig dækkede menighedens behov. I modsætning til 1683-forordningen præciseredes det nu, at de gamle salmer kun måtte rettes, hvor det var strengt nødvendigt og »foruden at giøre nogen u-nyttig forandring effter verdslig Veltalenheds regler eller poesi, som i ringeste maade kunde besverge eller hindre de eenfoldige i deris andegthighed«. Denne uvilje mod kunstpoesien skyldtes nok en ægte interesse for den jævne mand, for hvem kunstpoesien var noget nyt og uvant. Det var således lægfolkets stærke konservatisme, der blev afgørende for kommissionens arbejde[118].

Ved påsketid 1697 afsluttede kommissionen sit arbejde og indsendte det til Christian V. Forslaget indeholdt 297 salmer til hele kirkeåret, hvoraf 122 salmer var indførte næsten uforandrede fra Hans Thomissøns salmebog 1569. Men også 90 salmer af andre end Kingo fra tiden efter Thomissøn fandt plads i forslaget. Herved forsøgte man at bygge bro mellem den gamle officielle salmebog og tidens talrige fuldkomne salmebøger. Der er tale om salmer af både tysk og dansk oprindelse, som menigheden havde tilegnet sig i tidens løb. Dette betød, at også Hans Christensen Sthen[119] fik

[117] I samme forordning pålagde Christian V kommissionen at »efftersee dend Alterbog, som afgangne Doct. Hans Bagger, haver ladet udgaa . . .« Ligesom Vinterparten var også Alterbogen efter Baggers død 1693 blevet udsat for kritik, jvf. Saml. Skr. V, s. 245.

[118] »Direktiverne til salmebogskommissionen er den gemene mands, og i grunden en art mindreværdskompleks på hans vegne.« Ejnar Thomsen: Barokken i Dansk Digtning. 1935, s. 11.

[119] 1544–1610. 1565 rektor i Helsingør, men ombyttede året efter sin stilling

en varig og fortjent plads i den danske salmebog[120]. Men også navne som Barth, Ringwald, Arreboe og C. A. Eriksøn fik salmer optaget. Af nyere poeter fandt kun 12 salmer nåde for kommissionens øjne (fraregnet Kingo naturligvis). J. Brunsmann er kun repræsenteret med een salme, mens Søren Jonæson fik 8 af sine 25 gendigtninger af tyske salmer taget med[121].

Det er dog først og fremmest Kingo, der sætter det afgørende præg på forslaget. De 85 salmer af ham, der fandt optagelse, udgjorde ganske vist kun en del af de indsendte salmer, men er sålangt salmebogens betydeligste og mest nyskabende. Kort efter forslagets forelæggelse godkendte Christian V det udførte arbejde og meddelte den 1. maj 1697 Kingo privilegium på trykning og salg. Foruden selve salmebogen skulle Kingo også sørge for Gradualens trykning[122]. Trykningen af salmebogen strakte sig over to år. Først den 21. juli 1699 kunne Christian V omsider udstede patent om indførelse af den nye kirkesalmebog i Danmark og Norge[123]. Titelbladet lyder: »Dend Forordnede Ny Kirke-Psalme-Bog. Efter Hans Kongl. Mayest. Allernaadigste befaling/ af de fornemste Geistlige i Kiøbenhavn til Guds Tieniste paa Søndagene/ Fæsterne/ Bededagene/ og til anden Gudelig brug i Kircken/ udi Danmark og Norge/ af Gamle Aanderige Sange Ordentlig indrettet og Flitteligen igiennemseet/ og med mange Ny Psalmer forbedret/ og iligemaader efter Kongl. befaling til Trykken befordret af Thomas Kingo D. Biskop udi Fyens Stift«.

Dend Forordnede Ny Kirke-Psalme-Bog er ikke helt identisk med kommissionens udkast, selvom der er tale om de samme salmer med nøjagtig samme placering. Enkelte linier og ord i salmerne blev ændrede og rettede i de to år trykningen stod på, bl. a. som følge af Kingos kritiske bemærkninger. Salmebogen, der er smukt trykt,

med et kapellani ved Sct. Olai Kirke i Helsingør. 1570–74 varetog han dog begge embeder efter byrådets ønske. 1578: En liden Haandbog, hvori der bl. a. var 10 salmer af Stehn, hvoraf 9 er oversættelser. Ca. 1588: En liden Vandrebog, hvori der bl. a. er 25 salmer af Stehn, hvoraf 18 er originale.

[120] Kommissionen af 1696 optog 12 salmer af Stehn, hvoraf de 9 er originale.

[121] Alle 8 salmer holdt sig i danske salmebøger til og med Salmebog for Kirke og Hjem. I Den danske Salmebog er de 7 salmer optaget (nr. 192, 254, 264, 269, 270, 273, 476). Det er særlig som gendigter af helligåndssalmer, at Jonæson har fået blivende betydning.

[122] »Gradual/ En Ny Almindelig Kirke-Psalmebog/ Under behørige Noder og Melodier.«

[123] Saml. Skr. V, s. 271–72.

kom i tre formater: octav, duodecimo og folio (Gradualen). I modsætning til Vinterparten er Kingos egne salmer trykt i prosaform som de øvrige salmer. Dermed opnåedes i det ydre en vis ensartethed, der var acceptabel for den gemene mand, der ikke blev mindet for stærkt om den forkætrede kunstpoesi. I modsætning til Kingos og Jonæsøns tidligere fortaler er kunstpoesien ikke omtalt med et ord i den fortale Kingo skrev til salmebogen 1699, selvom den havde fået indpas gennem de salmer de to tidligere salmebogsredaktører fik optaget. Man kan heraf slutte, at hensynet til den jævne kirkegænger spillede en altafgørende rolle. Fremfor alt gjaldt det om at få ham til at forstå, at grundlaget for hans kristendomsopfattelse ikke var rokket en tøddel, men tværtimod styrket. Salmebogen skulle modtages som en ny og samtidig gammel kendt salmebog. Derfor »gemtes« alle tegn på den fornyelse, der realiter havde fundet sted. Alle salmer tryktes i prosaform, sådan som det var sædvane, og alle direkte udsagn om kunstpoesiens indpas blev strøget. Men derved banede salmebogen vej for en ny tids opfattelse. Menigheden blev ikke på forhånd kyst, men tog imod salmebogen med glæde og sang dermed selv den nye tid ind.

Kingo var atter kommet til ære og værdighed, sådan som allerede titelbladet på den nye salmebog viser. Når Kingo fik en så stor plads i salmebogen, skyldtes det ikke mindst den omstændighed, at han atter havde Christian Vs gunst. Når alt kom til alt svigtede kongen ikke sin tro og begavede hofpoet. Kingo fik ganske vist ikke den plads i salmebogen, som han selv havde tiltænkt sig, men Christian V sikrede ham en stor og varig plads i den danske menighedssang fremover. Det er derfor ikke med urette at Dend Forordnede Ny Kirke-Psalme-Bog fremover i folkemunde kom til at bære navnet: KINGOs SALMEBOG.